

„ТО СУ МОЈЕ ЛИЧНЕ СТВАРИ“:
ЧЕШКА (АУТО)БИОГРАФИЈА
ГАВРИЛА ПРИНЦИПА У
КОНТЕКСТУ СРОДНИХ ИЗВОРА

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: Надовезујући се на претходно приређени текст Принципове чешке (ауто)биографије и реконструкцију контекста њеног настанка (1916) и објављивања (1919) у Чехословачкој и Краљевини СХС, овом приликом усредсређујемо се на упоредну критичку анализу овог документа и њему сродних, првих послератних написа о Принципу. Посебна пажња посвећена је поређењу са разговорима које је бечки психијатар и неуролог др Мартин Папенхајм водио са Гаврилом Принципом у Терезину (1916), а који вишеструко кореспондирају с текстом, али и околностима настанка и публикавања Принциповог „личног животописа“.

Кључне речи: Гаврило Принцип, Мартин Папенхајм, Терезин, Сарајевски атентат, психоанализа, Први светски рат, Млада Босна, аутобиографија

„Лични животопис“ Гаврила Принципа, датиран јануара 1916. у Терезину, а објављен, посредством Карела Новог и Јана В. Хвојке, јула 1919. у Прагу (Princíp 1919), интригантан је историјски извор. Представљајући изнова тај заборављени документ, у претходном прилогу реконструисали смо контекст његовог настанка, првобитног објављивања и рецепције, указујући на потребу даљег испитивања (в. Андоновска, Јевремовић 2019).¹

Тај запис од око петсто речи почиње подацима о Принциповом рођењу и освртом на идилу детињства, бележи моменат духовне „конверзије“ и главне етапе једног живота обележеног школовањем, читањем, заљубљивањем, емиграцијом, политичким идеалима, да би се у завршници стигло у презент тамничког искуства (и) писања, те мирења са скором смрћу. Ту смо можда у прилици да видимо специфичан ритам и нагласке које би Принцип дао свом животу, посебно ону особену економику приватног и јавног, интимног и политичког, која га је директно из „прљаве, искриване“ гимназијске клупе и конспиративних кружока извела на сцену светскоисторијског догађања. И најмања индиција да је у овом тексту похрањен

¹ Овај текст се непосредно надовезује на претходно публиковани коауторски прилог и може се сматрати саставним делом истог истраживања.

Принципов изворни глас смештала би га у средиште истраживачког интереса и налагала помно испитивање његове аутентичности. Пошто рукописни оригинал документа није сачуван, преостају нам само посредни путеви упоредног читања и анализе извора.

Чешка аутобиографија и рани написи о Принципу

Први утисак приликом читања чешке аутобиографије јесте *ире-иознавање*: Принцип с којим се ту срећемо нам је познат и не противречи слици коју о њему пружају други извори. Битну разлику, међутим, чини то што је овај спис објављен *ире* већине тих извора и текстова који, накнадно, доприносе утиску о његовој веродостојности. Док (данас) изгледа као да много тога *ионавља*, он заправо много тога *најављује*. Изузетно рано објављивање овог записа један је од најснажнијих аргумената у прилог његове аутентичности. Зато све време треба имати на уму дискурзивну ситуацију у време његовог изворног појављивања и „ставити у заграде“ општи фонд знања и представа о Принципу који су створени на основу знатно касније публикованих текстова.

У то време, тј. до јула 1919, подаци о сарајевским атентаторима били су заправо врло оскудни и тешко доступни. Први новински извештаји о атентату садржали су тек овлашне податке о његовим починиоцима, дотад потпуно анонимним средњошколцима, док је интересовање јавности било усмерено на погибију владарског пара, реконструкцију извођења атентата и његову евентуалну повезаност са Србијом.² Званични, „превентивно цензурисани“ дневни извештаји са сарајевског процеса (12–28. октобра 1914) које је преносила штампа (Vogićević 1954a: 2, 407), или скраћени приватни стенограм судске расправе који се појавио 1918,³ могли су допунити сазнања о политичко-организационим аспектима атентата или идеолошким опредељењима завереника, али не и интимној мапи и хронологији њихових живота. Током рата тек је спорадично покоја информација о тамновању сарајевских атентатора допирала у јавност.⁴ На крају

2 Европска штампа се још дуго сећала тог помањкања информација о атентаторима: „Le crime et les criminels glissèrent bien vite dans l'ombre. C'est à peine si l'on connut le nom de ces derniers. Les journaux austro-hongrois, qui avaient bien d'autres chats à fouetter, se montraient à cet égard, et vraisemblablement par ordre, d'une incroyable discrétion. Qui étaient, d'où venaient les auteurs de l'attentat, de tout jeunes gens, presque des enfants, surtout le principal des deux, celui qui tira, à bout portant, et tua net le couple princier? [...] Tout autant de questions qui furent, et pour cause, laissés sans réponse“ (R. R. 1928: 1). О Сарајевском атентату из угла штампе в. Тошовић 2015; Тришић 1954; Марковић 2015.

3 Реч је о тзв. Бадалићевом стенограму рађеном за *Хрватски дневник*, који је, сматра се, Антон Пунтигам, под псеудонимом проф. Фарос, објавио у Берлину (Pharos 1918). О непоузданости и тенденциозности овог издања в. Vogićević 1954a, Поповић 1969: 22.

4 Занимљиво је да се штампа у августу 1917. изненада окреће занимању за сарајевске атентаторе, о којима се пише у *Arbeiter Zeitung*-у, *Уједињењу* из Женеве, крфском За-

рата, сећање на Принципа већ је сасвим избледело и требало га је одлучним напорима увести у јавну свест, чак и у земљи која је номинално представљала реализацију културно-политичке идеје у име које је атентат почињен.

Тај задатак себи су поставили преживели припадници младобосанског покрета и њима блиских кругова, који су непосредно по окончању рата почели да системски објављују текстове о Принципу и осталим палим друговима. По свом етосу ти су текстови били најсроднији чланку који је у то време у Чехословачкој објавио Принципов терезински конферент Јан В. Хвојка, пишући с пијететом „пријатеља који не заборавља“ и апелујући на оживљавање сећања на „доброг младића“, који је живот положио у темеље народног ослобођења, а чија успомена „у силовитом ковитлацу послератних дешавања“ прети да избледе из јавног сећања (Chvojka 1919: 2). Тај рани публицистички ангажман младобосанаца иницирао је једну битно другачију, афективнију и афирмативнију културу памћења, која ће битно утицати на колективне представе о Принципу и Младој Босни у српској и југословенским културама.⁵

Унутар тог неистраженог скупа најранијих поратних написа о сарајевским завереницима, објављиваних махом у сарајевској периодици,⁶ посебно би нас занимао лист *Словенски јуџ*, који су некадашњи младобосанци покренули у жељи да као радикално демократски напредњаци после рата наставе тамо где су 1914. стали.⁷ Крајем 1918. и почетком 1919. године Боривоје Јевтић, Иван Крањчевић и

давнику (в. Тришић 1964, за год. 1917). То је време по окончању Солунског процеса, када у Фрибургу умире В. Гафиновић (11. 8. 1917), док се дипломатским путем ради на побољшању услова и амнестији политичких затвореника (Dedijer 1966: 597). Нешто раније, фебруара 1917, у пулском *Хрвајском листу* је, у оквиру написао о Грабежевој смрти, и Принцип (пр)оглашен мртвим (Anonim-3 1917).

⁵ Тај корпус требало би засебно истражити у његовом постепеном дијахронијском формирању, а занимљиво је да су управо младобосанци, и њихови потомци, заслужни не само за низ личних сведочанстава (Јевтић 1924, Јевђевић 1934, Крањчевић 1964, Поповић 1969, Парежанин 1926, 1974) већ и за неке од најзначајнијих истраживачких материјала о Принципу, Младој Босни и атентату, било да је у питању објављивање архивске грађе (Вогіћевић 1954а, 1954б, 1965), библиографски рад (Тришић 1964), или историјске, биографске и књижевне студије (Dedijer 1966, Љубибратић 1959, 1961, Љубибратић 1964, Палавестра 1994). У том смислу чак и наша најбоља научна сазнања о Младој Босни и атентату део су *ипродуженој рада саме Младе Босне*.

⁶ *Просвјеша*, *Словенски јуџ*, *Глас народа*, *Звоно*, *Народно јединство*, *Српска ријеч*. В. Тришић 1964, за год. 1918–1922.

⁷ *Словенски јуџ*: *орган Радикално демократских напредњака (РА-ДЕ-НА)* излазио је од децембра 1918. до јуна 1919; од бр. 35/1919 одговорни уредник био је Милан Будимир, а уредник Боривоје Јевтић. Више о овом листу као покушају послератног окупљања младобосанаца в. Поповић 1969: 107–108, и Јевтићеве мемоаре у Одељењу посебних фондова НБС (Р 638/Іа/1, 1949/1950: 149). О почетку стварања нових политичких групација у Босни и Херцеговини које је још октобра 1918. означила Радена, њеном залагању за централистичко уређење и приступању Демократској странци у априлу 1919. в. Gligorijević 1970: 36–37, 74–75.

Јован Палавестра ту су објавили низ некролога и омажа својим друговима (и) завереницима (Л. Ђукићу, Г. Принципу, В. Чубриловићу, М. Јовановићу, Д. Илићу, Керовићима). Б. Јевтић, који ће се целог живота опсесивно враћати теми предратне младобосанске омладине и Сарајевског атентата и један је од најзаслужнијих за изградњу Принциповог култа, објавио је у овом листу романтизовани *портрет* Принципа као „идеалног човека“ и опис њиховог последњег виђења у затвору (Јевтић 1918; 1919). Иако писан из знатно присније перспективе и с мноштвом животних детаља, тај *портрет* по својим садржајима и нагласцима ипак се принципијелно разликује од *портрета* за *портрета*, потврђујући, макар на овом корпусу испитане грађе, да је чешки животопис био први и у то време једини публиковани спис који је тако детаљно и целовито изнео податке о Принциповом интимном свету.

Ипак, ови и каснији радови Б. Јевтића најближи су слици о Принципу из чешких извора. Приликом објављивања у орјунашком *Видовдану* јуна 1924, Принципова аутобиографија нашла се сучелице с поглављем „Гаврило Принцип“ из Јевтићевог *Сарајевској аџенди*, где се можда могу пратити и њени непосредни одједи. Видећемо да Јевтића не треба губити из вида ни кад је у питању публикавање Принципове друге терезинске исповести. Реч је о документу који је настао захваљујући аустријском неурологу и психијатру Мартину Папенхајму, који је забележио разговоре које је са Принципом водио те исте 1916. године у Терезину. Иако 1919. године још није био интегрално објављен, био је то једини документ који је, тада, вишеструко кореспондирао с текстом Принципове чешке аутобиографије.

Папенхајмов документ

Мартин Папенхајм рођен је 1881. у Пресбургу (данашњој Братислави), у јеврејској породици, а студије медицине завршио је у Бечу. Пре рата службовао је у Прагу (1906–1907), а за чешке просторе већа га и ратне године, кад је био ангажован у војним болницама у местима Терезин, Пардубице и Литомјержице. После рата Папенхајм постаје професор бечког Медицинског факултета (1924); као члан аустријске лекарске делегације путује у револуционарну Москву (1920), а позних тридесетих година ради на заснивању психоанализе у Палестини; преминуо је 1943. у Тел Авиву. Био је активни социјалдемократа и близак психоаналитичком кругу С. Фројда.⁸ У години избијања светског рата с колегом К. Гросом објавио је студију о неурозама и психозама у адолесцентској популацији (Rappenheim, Gross 1914), којој је припадао и његов будући терезински саговорник.

⁸ За биографске податке о Папенхајму в. Zaufarek; Rappenheim 2004. О Папенхајму и Фројду в. Јевремовић 2019; Јевремовић 2020.

Папенхајм је од фебруара до јуна 1916. године у четири наврата разговарао с Принципом, први пут у тамници, потом у болници у коју је Принцип, можда и посредовањем самог Папенхајма, пребачен. Разговоре је Папенхајм стенографски забележио, а од Принципа је добио и два својеручна ћирилична записа. На иницијативу Ратка Парежанина, Принциповог некадашњег блиског друга, а тада аташеа за штампу при посланству Краљевине СХС у Бечу, Папенхајм је дозволио да се ти разговори интегрално објаве. Они су јуна 1926. најпре штампани у водећим дневним гласилима у Загребу (*Новостии*) и Београду (*Политика*), а потом и као засебно издање: у Бечу на немачком језику, и у Загребу у српскохрватском преводу (у две варијанте: ћириличној екавској и латиничној ијекавској), праћени Парежаниновим предговором и коментарима.⁹ Шира замисао о синхронизованом публиковању овог документа у светској штампи, које је Парежанин најављивао, резултовала је, изгледа, само енглеским преводом, који је Хамилтон Фиш Армстронг августа 1927. приредио у америчком листу *Current History* (Armstrong 1927). У датом контексту, занимљива је и Парежанинова напомена „да је исти материјал још пре неколико година преко извесне личности нуђен нашој јавности“, али до објављивања услед изостанка интересовања тада није дошло (према Принцип, Папенхајм 1926: 7; уп. Љубибратић 1959: 282).

Иако генерацијски нешто млађи, Р. Парежанин био је Принцип пов близак друг и сустанар у Београду, потом и преносилац његове шифроване поруке Јевтићу да је оружје за атентат набављено. Док је Парежанин у другој половини двадесетих година дипломатски боравио у Бечу, проучавајући у слободно време светски рат и ангажујући се у публиковању Папенхајмовог списка, и Јевтић је ради својих драматуршких истраживања посећивао аустријску престоницу, те су се они често сретали и разговарали „о омладини, о Принципу и о атентату“ (Парежанин 1974: 147). Јевтић ће о Принциповом тамновању и смрти на основу Папанхајмовог документа (који зове „Принциповом аутобиографијом“) писати у *Политици* (1936), а бечког доктора и последње терезинске дане друга атентатора описаће и у финалу своје драме *Одећана земља* (1937).

Треба истаћи, међутим, да Папенхајмов документ није био савим непознат и пре Парежанинове акције објављивања. Још августа 1919. године – дакле само месец дана након што је Принципов животопис изворно објављен у прашким *Младим сјџрујама* – Папенхајм је бечком социјалдемократском ограну *Arbeiter Zeitung* послао сажетак својих разговора с Принципом (Papenheim 1919).¹⁰ Тај сажетак

⁹ Парежанин ће текст брошуре прештампати у књизи *Млада Босна и Први свејски рат* (1974), али у новом преводу и уз допунске коментаре. Уп. и немачко издање Parezanin 1976.

¹⁰ *Arbeiter Zeitung* је током рата у више наврата извештавао о стању сарајевских заточеника (в. фусноту бр. 3). Већ је примећена занимљива коинциденција да је убрзо након Папенхајмове прве посете Принципу, у сарајевском *Hrvatskom dnevniku* 27. 2. 1916. изашла вест о лошем здравственом стању атентатора (Hautmann 2013: 4; Dedijer 1966: 590; Pharos 1918).

односио се, међутим, само на *идејичко-идејне* аспекте Принципових исказа, везане за организацију атентата, што је и иначе више занимало јавност. Истог дана и вечерња издања два чешка листа (*Národní politika, Lidové noviny*) пренела су извод из Папенхајмовог дописа *Arbeiter Zeitung*-у.¹¹ Тако су се Принципова чешка аутобиографија и исповести Папенхајму приближиле не само по времену настанка већ и по тренутку првог објављивања.

Ова два документа, дакле, чине својеврсни диптих и кореспондирају у више генетичких аспекта. Настала су на истом месту и у готово исто време, у првој половини 1916. у Терезину, а видимо да је и њихово прво представљање јавности било синхронизовано: средином лета 1919. у социјалистичким гласилима у Прагу, односно Бечу. Оба су написана на немачком језику, а прати их и низ конкретних текстуалних подударности, укључујући и оне високо сингуларизујуће као што су грешке и омашке. Поврх свега, ова два текста су у Краљевини СХС публикована под готово идентичним насловом: Папенхајмов документ 1926. под насловом *Принцип о себи*, а први преводи Принципове чешке аутобиографије 1919. као *Гаврило Принцип о себи*. Уз све ове подударности – време, место, језик, жанр, наслов – очигледно је да се енигма настанка Принципове чешке аутобиографије најбоље може разумети кроз упоредну анализу с Папенхајмовим документом.

Текстуалне подударности

1. Календарски принцип: датум, име, дојаћај

Иако и датирање терезинске аутобиографије (јануар 1916) садржи значајне индикације,¹² стварни рад разлике и семантичког ус-

11 Овај сажетак је у листу *Народна идејика* гласио: „Из Беча, 21. 8. (ЧТК – Чехословачка новинска агенција) – Приватни доцент др Папенхајм, који је током своје војне службе као лекар консултант за неурологију и психијатрију имао могућност да разговара са Принципом, починиоцем атентата на надвојводу Франца Фердинанда, саопштава *Arbeiter Zeitung*-у ове Принципове изјаве: Идеја о атентату, како је тврдио, била је искључиво његова. Читав народ желео је јединство Срба, Хрвата и Словенаца ван граница Аустрије. Старија конзервативна генерација желела је ослобођење законитим путем, док се омладина надала да ће Аустрији наудити револуцијом и политичким атентатима. То ослобођење може се постићи једино револуцијом и атентатима. Принцип је још у јесен 1911. разговарао с Илићем о атентату на Погорека. У марту 1914. разговарао је са Габриновићем [sic] о путу Франца Фердинанда у Сарајево. Обојица су помишљали на атентат и у своје планове укључили Грабежа и Илића. Бивши члан комитета Цигановић, од кога је мајор Танкосић у последњем тренутку сазнао за припремани атентат, набавио је оружје“ (Anonim-1 1919: 3, прев. А. Корда Петровић).

12 Био је то трауматичан месец за Принципа, обележен смрћу Недељка Чабриновића и вестима о ратном поразу Србије и повлачењу преко Албаније. Преко Папенхајма сазнајемо да је то и месец Принциповог покушаја самоубиства (12).

ложњавања произлази из једног другог аспекта *йоййиса*, тј. особе-не спреге Принциповог имена и *гаџума рођења*.

У наслову чешке аутобиографије, који можда и није саставни део записа већ преводиочева или редакцијска интервенција, употребљен је интимнији, скраћени облик имена „Гавро“. Тај надимак су у приватном опхођењу и очуваној преписци користили и сам Принцип,¹³ и његови другови,¹⁴ а и међу Чесима је био познат и релативно распрострањен.¹⁵ Занимљиво је да је употребљен чак и у званичном наслову „Главне расправе проти Гаври Принципу и његова 24 друга“, одржане октобра 1914. у Сарајеву (Bogićević 1954a: 15). Текст аутобиографије је на крају датиран и потписан пуним именом и презименом, онако како је Принцип то учинио и на два власторучна записа М. Папенхајму.

Већ прва реченица Принциповог „личног животописа“ суочава нас са две евидентне грешке. Грешка у називу места рођења – Габово уместо Грахово, лако се може објаснити као омашка читаоца-писара (h/b) у бележењу непознатог топонима (која ни у југословенским прештампавањима овог документа најчешће неће бити опажана и исправљана). Друга грешка је нешто сложенија и односи се на погрешну датумску шифру Принциповог рођења: 27. (уместо 25) јул 1894.¹⁶ Сложеност није толико у самом чину грешења колико у чињеници *йонављања*: исту грешку садржи и Папенхајмов документ. То поклапање у неочекиваној грешци/омашци представља повлашћену „копчу“ између два терезинска документа и могући сигнал о њиховој генетичкој повезаности.¹⁷

Али с Принципом смо далеко од сваке једнозначности чак и кад је реч о најосновнијем административном фиксирању идентитета. Не само лична сећања и сведочанства већ и официјелни списи садрже *више од једној* означитељског решења за сваку од компоненти – дан, месец, година – Принциповог рођења. Кад покушамо да их утврдимо, видимо постепено растакање фикције порекла јер се и

13 Уп. Bogićević 1954b: 133, 138, 143, 219. Принцип је и иначе био осетљив на облик свог властитог имена. Поред различитих конотација надимака Гавро, Гаврица, Гаврош (Љубибратић 1959: 41), Јевђевић бележи занимљив моменат Принциповог инсистирања да се породично надимак-презиме „Принцип“ административно озваничи, спрам старог облика „Чеко“ (1934: 98). О том односу према властитом имену могло би се размишљати и на трагу лакановског појма *sinthome* (в. Јевремовић 2019: 95–96).

14 Уп. Bogićević 1954b: 63, 134, 136, 175, 176, 179, 319; Bogićević 1954a: 84.

15 В. Нови 1954: 36, или чланак Ф. Лебла „Тамновање и смрт Гавре Принципа“ (*Звоно*, 15. 2. 1919).

16 Њено понављање и приликом другог Хвојкиног штампања животописа у листу *Буђење* сведочи да у питању није била, рецимо, штампарска грешка.

17 Препричавајући Папенхајмов документ у *Полијици*, Јевтић без ограда преноси 27. јул као датум Принциповог рођења (Јевтић 1936). У књизи Р. Парезанина *Млада Босна и Први светски рат* (као и у прештампаним деловима у књизи *Гаврило Принципиј и Београду* у издању *Satena Mundi*), дошло је до допунске грешке, пошто је на челу Папенхајмовог документа као Принцип датум рођења наведен 27. јун, такорећи као по жељи судија који су хтели да га осуде на смрт.

на самом почетку већ налазе – два почетка, изворно измештање, означитељ, а не ствар. И та означитељска измештања нису куриозитет или акциденталија већ закономерност и индикатор рада дубље културне разлике.

Принцип је рођен у петак, 13. јула, по „старом“, јулијанском календару, и на инсистирање граховског „проте војводе“ Илије Билбије добио је име по арханђелу Гаврилу који је празнован тог дана. Тиме су присно повезани не само Принципово *име* и *датум* рођења већ и лични идентитет и разне импликације културолошки иначе снажно маркираног јулијанског календара. Принцип ће потом „добити“ и други датум рођења, 25. јул, по грегоријанском календару, који је на снази током аустроугарске окупације, а на који ће и Принципови југословенски саплеменици прећи после уједињења.¹⁸ Тако је Принцип „имао“ два датума рођења, при чему је један био везан за важан хришћански празник и симболички уткан у његово име и идентитет. Да је Принцип, по жељи своје мајке, добио име Шпиро, питање ове двоструке календарске агенде не би се уопште постављало у истој оштрини.

На првобитно удвајање (13/25. јул), надовезују се потом и проблеми који произлазе из *йроменљивој* односа између старог и новог календара. Разлика између њих, поједностављено речено, није само питање синхронијских превода у свакој конкретной тачки времена, већ и дијахронијски варира у различитим вековима. У 19. веку, када је Принцип рођен, та разлика износила је 12 дана, док ће у 20. веку, када је починио атентат, она износити 13 дана. И док се у случају појединца датум рођења *једнокрайно* фиксира преводом са старог на нови календар, поводом фиксних црквено-јулијанских празника ефекат променљивог хода календарске разлике се наставља, па ће се арханђел Гаврило у 20. веку по новом календару славити 26, а не 25. јула, као што ће се и Видовдан обележавати 28, а не 27. јуна, како би то било у веку Принциповог рођења. Другим речима, она конвенција која је симболички повезала Принципово име и један датум, иста је она која индукује њихово трајно раздруживање: Принципов *рођендан* (25. јул) и *имендан* (26. јул) у 20. (и сваком наредном) веку више се *никада неће йоклоийи*.¹⁹

То што делује као неутрална календарска конвенција и разлика, на којој нисмо склони да се задржавамо, био је заправо читав судар светова – секуларног и верског, модернизујућег и патријархалног, православног и католичког, Србије и Аустроугарске. Руска Фебруарска револуција на Западу се одвијала у марту; половина Јулске кризе

18 На грегоријански календар Краљевина СХС прешла је, по „Закону о изједначењу старог и новог календара“, јануара 1919. О односима између два календара в. Dragović 2001.

19 Строго посматрано, до поклапања ће доћи 48900. године. Колеги Немањи Ђорђевићу захваљујем за овај астрономски прорачун (према Blackburn 1999: 788).

у београдској штампи носи јунске датуме. Утврђивање календарске разлике представљало је изазов и за саме судије током сарајевског процеса,²⁰ а два пута кад је од Принципа, који се иначе декларисао као атеиста (Vogićević 1954a: 87), тражено да прецизно временски ситуира догађаје, видимо како он спонтано посеже за небројчаном, празничном логиком старог календара: из Београда је кренуо на „Спасов дан“, а Илићу се шифрованим писмом јавио „око Васкрса“ (63, 69). Кад је Папенхајму требало да тај спасовдански догађај саопшти по новом календару, Принцип и сам греша, наводећи 26. уместо 28. мај (1926: 15).

И управо ће то *име као асијектн гашума рођења* такорећи одлучивати о Принциповом животу или смрти. Датум Принциповог рођења био је, као што је познато, предмет озбиљног спора и на судској расправи. Проблем је представљало непоклапање месеца његовог рођења у домовнику и матичним књигама (13. јун, односно јул), што је било непосредно скопчано с питањем његовог пунолетства (20 година) на дан атентата, а тиме и казне која ће му бити додељена (Vogićević 1954a: 256, 343, 347). Да је био рођен у јуну, како су то тужиоци покушавали да докажу, Принцип би с тројицом других пунолетних завереника био осуђен на смртну казну. Он је, међутим, поред осталог, врло очигледно носио *јулско* име свог празничног епонима, и то је *име* и било једини начин на који је његова мајка, урођена у традиционалну културу, уопште памтила *гашум* кад га је донела на свет (в. Поповић 1969: 72; Лебедев 1936: 8; Vogićević 1954a: 423–424).²¹ Парадокс је што је ту једнословну и умало кобну грешку – померање у *јун* – унела управо инстанца (свештеник) која му је на основу *јулског* празника и доделила име Гаврило.

И то није крај. Ако је проблем датума рођења произлазио из рачунања календарске разлике, а проблем месеца из грешака унетих у званичне списе, теже је објаснити разлог за постојање вишеструких *јодина* Принциповог рођења: поред уобичајене 1894, на бар два официјелна (школска, полицијска) документа као Принципова година рођења наведена је 1895.²²

20 Како то сведоче случајеви када су оптужени „генералију“ датума рођења наводили по старом календару. Тако Марко Перин каже да је рођен 13. августа 1897, судија га исправља да „овдје се каже 24. августа“, на шта Перин додаје: „по новом 26-тог“ (Vogićević 1954: 23).

21 Описујући њихово последње виђење, Јевтић бележи и Принципову реакцију на покушај да му се припише 20 година на дан атентата: „Они мисле да се ја бојим смрти. Не, не бојим се. Али нећу да ми подваљују. Нашли су крштеницу по којој сам имао двадесет година, кад сам пуцао на онога... А то је лаж. Фалило ми је још месец дана“ (Јевтић 1919: 1).

22 На ово скреће пажњу Р. Љушић, који у књизи *Гаврило Принцип* репродукује и Принципово сведочанство за шести разред гимназије на којем је као година рођења наведена 1895, исто као и у пријавници полицији од 15. јуна 1914. године (Љушић 2014: 88–89, Vogićević 1954a).

На пресеку свих ових рутинских и нехотичних календарских измештања, и погрешан датум из чешке аутобиографије и Папенхајмових разговора указује се у нешто другачијем светлу, увучен у мрежу одгађања и рада *разлике* који захвата дословно сваку формалну компоненту Принциповог рођења. Те календарске дестабилизације могу се видети и као једна сасвим особена, *културно-историјска* варијација топоса о „чудесном“ рођењу легендаризованог хероја. Све је то уписано у идентитет Гаврила Принципа, који ће, као што знамо, и сам допринети својеврсној календарској пометњи, тј. антидатумском принципу разграничавања „дугог“ 19. и „кратког“ 20. века (Хобсбаум).

2. Политички ставови

Један од најочљивијих пресека чешке аутобиографије и исповести Папенхајму јесте готово формулаична артикулација политичког кредо Г. Принципа: југословенско уједињење ван Аустроугарске уз спремност на личну жртву, који је на сличан начин забележен и на самом суђењу.

На суђењу: „Ја сам националиста Југославен и тежим за уједињењем свих Југославена у коју било државну форму и да се ослободе Аустрије [...] Мислите ли да за уједињење треба жртвовати и живот? – Мислим“ (Вогіћевић 1954а: 62, 77).

Аутобиографија: „Моја идеја, која се дуго у мојој души кристализовала, била је: југословенско јединство и ослобођење од аустроугарског јарма. Кад бих остао жив (данас сам скоро мртав), живео бих једино и само за остваривање те своје идеје — али неко је морао пасти у првом реду — хтео сам да то будем ја.“²³

Папенхајм: „Идеал младости: Јединство југословенских народа, Срба, Хрвата и Словенаца, али не под Аустријом. [...] Хтео је само да умре за своју идеју“ (Принцип, Папенхајм 1926: 13).

Важна идеолошка дилема унутар младобосанског покрета било је и питање *двоейайноі* спровођења политичког програма: „прво национално па онда социјално ослобођење, односно прво национална па онда социјална револуција“ (Маслеша 1945: 161). О тој приоритизацији Принцип говори и у аутобиографији, и у исповестима Папенхајму, уз индикативно лексичко подударане („етапа“).

Аутобиографија: „Такође сам доста изучавао социјалистичке и анархистичке идеје, али их нисам могао прихватити. Не због тога што сам их сматрао за штетне, већ зато што сам сматрао за сигурно да сваки народ мора прво проживети своју народну **етапу**.“

23 Све наводе из Принципове чешке аутобиографије дајемо према новом преводу, који је сачинила А. Корда Петровић, објављеном у Андоновска, Јевремовић 2019: 249–250.

Папенхајм: „Пред атентатом читао је неки чланак Крапоткина: Шта ћемо радити у случају светске социјалне револуције. Студирао је, говораше о том. Био је уверен да је то могуће. [...] Верује да пре тога сваки народ мора да преживи своју националну етапу“ (13).

3. Одбијање иријема у добровољце

Кад се по избијању Првог балканског рата Принцип, као и многи ђаци и омладинци, пријавио у добровољце, био је одбијен, за шта је игром случаја био заслужан управо Војислав Танкосић, од кога ће сарајевски гимназијалци две године касније набавити оружје за атентат. Мотив снажнијег, *тираумайској* дејства тог одбијања, који затичемо у чешкој аутобиографији („први болни ударац на мојој одушевљеној души“), не појављује се у стенограму суђења, нити у исповестима Папенхајму и пропратним коментарима Р. Парезанина, иако ће временом постати опште место биографских наратива о Принципу и спекулација о психолошким мотивацијама за чин атентата.²⁴

На суђењу: „Онда сам отишао у Прокупље близу границе и ту сам се неко вријеме вјежбао у оружју. Кад су опредјеливали оне који ће ићи преко границе, ја сам се разболио и мене су шкартирали“ (Bogićević 1954: 61).

Аутобиографија: „Непосредно пред избијање балканског рата био сам у Србији. Имао сам чврсту намеру да се као добровољац борим против вековног непријатеља мога народа – против Турака – али за ову службу проглашен сам slabим и неспособним – први болни ударац на мојој одушевљеној души.“

Папенхајм: „Хтео је у балкански рат, али су пронашли да је slab“ (12).

Парезанин: „Кад су дошли балкански ратови, Принцип се јавља добровољно у војску, у комите. Неке његове другове примише, неки погинуше, а Принципа су одбили јер је био slab и млад“ (19).

24 Треба утврдити кад се овај мотив, као интимни „болни ударац“ а не пука чињеница одбијања, независно од чешке аутобиографије, први пут појављује у литератури о Принципу. Не налазимо га у Јевтићевим чланцима у *Словенском јују* (1918–19), али је присутан у књизи *Сарајевски ајенџај*: „Мален, неразвијена раста, он је тада био одбијен, и с горчином се доцније сећао како га је Танкосић испратио кући с неколико ироничних речи“, што је био и „један од разлога који су утицали да и он покаже, доцније, ‘своју вредност’“ (Јевтић 1924: 13, уп. 71–72). Ц. Поповић (1969: 52) сматра да је овај мотив увео Јевтић, одакле се потом некритички проширио по литератури, док вероватнијом држи верзију Д. Љубибратића (1959: 59), по коме је одбијање ђака било општа наредба. Д. Јевђевић (1934: 42), који и иначе доноси једну алтернативну визију Принципа, тврди пак да он „није узео трагично то одбијање, јер се јавио само да не изгледа кукавица, док је у начелу био уопште против турског рата, гледајући у Аустрији јединог непријатеља своје нације“. Апартан је, али занимљив навод да је „револуционар, конспиратор и герилац“ Танкосић и сам био „ситна раста и нежне конструкције“, што му је и донело надимак „Шиља“ (Билбија 2014: 107–108). Уп. Bogićević 1965: 98, 115; Popović 1969: 34, 48, 52, 93; Љубибратић 1959: 59; Ljubibratić 1964: 121; Dedijer 1966: 312–313; Карановић 2014: 351; Bartulović 1925: 34.

4. Породица и идила детињства

За разлику од дотадашњих, а и већине потоњих сведочанстава, чешка аутобиографија и исповести Папенхајму задржавају се на Принциповом детињству и породичним односима, и то на интиман и емотивно обојен начин. Нешто веће интересовање за породичну историју при Папанехјамовом првом разговору с Принципом вероватно је условљено његовим психијатријско-психоаналитичким приступом, а место које највише кореспондира с високоемотивном стилизацијом породичне теме у аутобиографији јесте кратка секвенца где Принцип, поводом покушаја самоубиства, помиње мисли о родитељима, изостанак вести о њима и чежњу коју (свако) осећа. У самој аутобиографији сећање на породицу и рано детињство дато је у идилично-сентименталним кодовима и прожето књижевним топосима (златно доба, сузе и смех), чиме се највише приближава стилу и тону Принциповог лирског записа с Бјелашнице.²⁵

Аутобиографија: „То су била најлепша златна времена, када сам се безбрижно препуштао чаролији своје и туђе среће и свуда налазио само љубав и лепоту. Плакати и смејати се нешто је слично томе. Моји родитељи су били сироти, али су нас децу волели и из све снаге се трудили да нам обезбеде пристојну људску егзистенцију.“

Папенхајм: „Тада око дванаест сати не могаше да једе, био је рђаво расположен, наједанпут идеја да се обеси. Да је имао прилику, то би учинио. Мисли на родитеље и на све, ништа не чује за њих, признаје да чезне. То (чежња, пр. прев.) постоји код свакога“ (12).

5. Школовање и емиграција

Питање школовања такође је велика тема око које се сусрећу аутобиографија и исповести Папенхајму, али и културно-политичка позадина атентата. Просветна политика током аустроугарске окупације била је важан аспект младобосанске антиколонијалне критике, што Принцип евоцира и у разговору с Папенхајмом (13). С друге стране, главни догађаји, одлуке и ритам живота младог атентатора саображени су динамици школске године, спремања и полагања испита, док се вредносна оса успоставља око антитезе школске и ваншколске лектире, редовног и приватног школовања, формалног и самообразовања, реда и пустиловине.

У оба документа уочава се и одјек Принципових мистификација у вези с хронологијом његовог школовања. О томе је тешко доно-

²⁵ И иначе одступајући од преовлађујућих младобосанских наратива о Принципу, Јевђевић даје битно другачију слику Принциповог детињства, која делује готово као деманти овог одломка из аутобиографије: „његова детиња душа није понела из родитељске куће светле и идиличне сеоске визије, толико пута сликане од романтичара“ (1934: 27).

сити коначне судове јер и у литератури много тога није разрешено, на пример и то да ли је Принцип, због противљења оца, у основну школу кренуо с три године закашњења, или је у њој због невољног и вољног понављања разреда изгубио две године (Dediјer 1966: 311). Ипак, остаје чињеница да је средњу школу уписао сразмерно касно (1907) и стога заостајао у односу на своју генерацију. Ствар даље компликује његов прелазак на „приватно“, односно ванредно школовање у петом разреду гимназије (1911/12), а онда и прелазак у Србију и ванредно полагање испита у Првој београдској гимназији. Последњи испит који је посведочено положио био је испит шестог разреда (августа 1913), док се на лето 1914. спремао за полагање седмог, а можда и осмог разреда.

Занимљиво је, међутим, да је Принцип, у различитим контекстима, од оних породичних до иследничких, настојао да створи нетачну, углавном „убрзану“ представу о току свог школовања. Одређена жеља за акцелерацијом видљива је већ у запису са Бјелашнице, где се Принцип 25. јуна 1911, дакле тек изашавши из клупе четвртог разреда, већ потписује као ученик петог разреда сарајевске гимназије (Принцип 1939). На сведочанству из београдске гимназије, грешком или не, пријављено је да је рођен 1895, дакле као годину дана млађи него што јесте, и утолико у мањем заостатку у односу на вршњаке (Љушић 2014: 108). Ако није омашка, на сличан начин може се схватити и померање године ступања у средњу школу са 1907. на 1906. у чешкој аутобиографији, по чему би Принцип матурант био 1914, како је то у другим приликама и настојао да представи. На испитивању у процесу Пјанић–Љубибратић јануара 1913, Принцип је тврдио да је ђак седмог разреда и да је 1912. у Београду положио испите петог и шестог разреда, премда их је пао (Dediјer 1966: 859–860, 313). На сарајевском процесу представљаће се као ученик осмог разреда и тврдити да је крајем 1913. положио седми разред, иако је тек требало да га полаже лета 1914. (Bogićević 1954a: 61–62). У једном низу докумената Принцип тврди да је завршио и осми разред, односно да му је остало само полагање матуре. По Дедијеру, тако је тврдио на саслушању у Сарајеву (1966: 107); на дописници која је код њега нађена после атентата, Принцип пише сестри да планира да полаже матуру у септембру (Bogićević 1954b: 219); Папенхајму ће такође рећи да је положио осми разред и да му је остала само матура (1926: 12, 14–15).

Сматра се да је Принципова изјава да има осам разреда без матуре дата „из бојазни да га не прогласе пропалим средњошколцем“ и тиме деградирају смисао његовог политичког чина: „Поносит и самоуверен, није желео да му се оспори зрелост и самосталност ни са те стране“ (Роровић 1969: 48). Међутим, видимо да се Принцип истом „обманом“ служи и пре атентата, и у ситуацијама када то није морао, па и према породици, која је то школовање финансирала.

Могући су, дакле, и други мотиви и разлози за ове мистификације, као што је могуће и да нам неки део документарног мозаика недостаје.²⁶ Јер, уколико је Принцип у средњу школу ступио 1907, он би, у регуларним околностима, осми разред требало да заврши и матуру полаже тек 1915; односно, да је јуна 1914. положио испит седмог разреда, било би то у очекиваном року. Ако, међутим, тврди да је ђак осмог разреда, или да га је чак и завршио, Принцип очигледно покушава да надокнади нешто друго, и више, тако да се и овде вероватно крећемо у кругу за њега важних, психолошких мотивација.

Своје школовање Принцип и пред Папенхајмом и у аутобиографском запису одређује као *гимназијско*, не осврћући се чињеницу да је прва три разреда похађао у трговачкој школи, а да је полагање диференцијалних испита и прелаз у четврти разред гимназије био први већи подвиг његовог младићства. И код Папенхајма и у аутобиографији Принцип на сличан начин истиче да је био одличан ђак у нижим разредима гимназије, док је, како објашњава Папенхајму, више разреде сматрао губљењем времена, учећи само колико је требало за прелаз из разреда у разред.²⁷ Та синкопа између нижих и виших разреда гимназије као место важног животног преокрета први пут је истакнута у ова два терезинска документа, где је повезана и с једном особеном пасијом.

6. *Страсиј читања*

Иако је читање револуционарних списа спомињано на сарајевском суђењу, мотив страсног читања, читања као интимне праксе и формативног искуства, који ће постепено израсти у опште место литературе о Принципу и Младој Босни, није одувек био ту. Као нешто што битно одређује Принципа и целу његову генерацију, он се, по свој прилици, први пут појављује у ретроспективном чланку Владимира Гађиновића, који је Троцки објавио још почетком рата (Гађиновић 1956). Мотив потом добија привилеговано место у чешкој аутобиографији и код Папенхајма, а значајан простор посветиће му и Парезанин у својим пропратним коментарима.

У аутобиографији тема читања дата је из три специфична угла: страсно читање свега што му дође под руку; паралелни ток слобод-

26 У претходном раду, Принципово учење француског смо, према сведочанству С. Настасијевића, повезали с припремом за полагање седмог разреда. Р. Љушић, међутим, износи податак, надамо се тачан пошто се извори не наводе, да се француски језик полагао „само у осмом разреду“, те да напомена С. Настасијевића о часовима језика које је Принцип узимао код његовог брата Момчила потврђује да се спремао и за испит осмог разреда (Љушић 2014: 109).

27 Аутобиографија: „У нижим разредима био сам један од најбољих и највреднијих ђака“. Папенхајм: „Увијек одличан ђак до петог разреда“, „Пола гимназије са одликом (свршио)“ (11, 14).

ног читања насупрот прозаичности школске лектире; два кључна периода читања – пред први одлазак у Београд, кад читаву годину проводи у поетским снатрењима и читању, и пред последњи одлазак у Београд, кад од октобра 1913. до јануара 1914. свакодневно борави у библиотеци.

Аутобиографија: „Волео сам страственом љубављу књиге, стално сам читао и то све што би ми случај донео у руке, касније искључиво лепу књижевност (белетристику). Од живахног детета, какав сам до тада био, под утицајем читања постајао сам сентименталан и одједном сам у четвртој разреду упао у романтични стил — био сам заљубљен. Резултат је био: апатија према „прозаичним“ школским књигама — напустио сам школу, читаву годину провео сам у поетским сањарењима, читао сам и сањао — мој бог је била љубав [...] Тада сам посегнуо и за оним „прозаичним“ школским књигама и положио испите — паралелно сам и читао, али с више смисла за бољу и озбиљнију лектуру. [...] и то ме је приморало да се вратим у Сарајево, где сам с великим интересовањем пратио развој дешавања у нашим југословенским земљама. Ту сам остао све до јануара 1914. и у то доба свакодневно сам седео у Народној библиотеци, читао и прегледао књиге и списе, проучавао све сегменте нашег народног живота, посебно његов политички положај и ситуацију. Такође сам доста изучавао социјалистичке и анархистичке идеје.“

Папенхајм: „Читао многе анархистичке, социјалистичке, националистичке списе, блетристику и све. Сам књиге куповао; о овим стварима није говорио [...] Ретко је био са другим ученицима; увек сам. Био је увек миран, сентиментално дете. Увек озбиљан, с књигама, са сликама, итд. [...] Ни с ким [се] није дружио, усамљен, увек у библиотекама [...] Навикао је да увек чита. Највише пати због тога што нема нешто да чита. [...] Увек је читао и увек у самоћи, није много дебатовао [...] Много је сам у Сарајеву читао. У Сарајеву сваке ноћи сневао да је анархист, да се рвао са жандарима и полицајцима. Много је читао о руској револуцији, о борбама. Ова се идеја у њему уживела. [...] Могао је у следећем месецу још мирно читати и учити. Имао је лепу библиотеку, јер је увек књиге куповао. Књиге за ме значе живот, ради тога ми је сада тако тешко без књига. [...] Кад би имао два-три дана да нешто чита, могао би јасније мислити, могао би се боље изразити“ (11–16).

Пустимо ли га да проговори, испоставља се *Принцип о себи* мисли пре свега као о *дићу које чииа*. Два терезинска документа су први извори који на такав начин фаворизују читање. У погледу састава лектире, оба документа су сагласна по питању њене хетерогености, док их на лексичком нивоу повезује истицање „белетристике“. Аутобиографија, међутим, доноси и један мотив којег нема код Папенхајма, и који ће се тек касније уселити у наративе о Принципу, премда је на њега дискретно скренуо пажњу већ Гађиновић у тексту који је предао Троцком.²⁸ Реч је о *народној њезији* као првој и темељној

28 „Принцип је син једног малог трговца из неког села у близини Лијевна, у Грахову. У

лектири, коју Принцип евоцира у одељку о породици и детињству: „Моја прва лектира биле су ‘народне песме’, чија је вредност, како у естетском, тако и у моралном погледу, огромна. Народна песма је још у мојој најранијој младости нашла чврсто место у мојој души, поред љубави према земљи, љубави према народу, његовој добробити и срећи.“ Занимљиво је да је управо ова симбиоза *естетској* и *етичкој* била и окосница младобосанског авангардног књижевног програма, како ће то, пола века касније, показати и прва научна студија о *књижевној Младој Босни* (Палавестра 1994 [1965]).

Након отржењујућег одбијања пријема у добровољце ратнике, Принцип се враћа школској „прози“, а његова слободна лектира постаје продубљенија.²⁹ Два документа сагласна су и у погледу микро-епоха појачане читалачке активности, какав је и сарајевски период интензивног читања током јесени пред атентат, када је Принцип „свакодневно посећивао Народну библиотеку, читао и прегледао књиге и списе, пратио све сегменте нашег народног живота“ (Принцип 2019: 250).³⁰ То је исто оно време ексцесивног читања револуционарне литературе, чији садржаји продиру у снове и „уживљују“ се у психи, чиме Принцип Папенхајму објашњава како је у пролеће 1914. године дошло до његове душевне спремности за атентат.³¹

Овакво нијансирање интимне хронологије читања, специфичних тежишта и ефеката лектире, па и сам значај приписан искуству читања, не спадају у теме које су интересовале ширу јавност, нити у оне које би у то време могла тако опширно и самопоуздано фингирати нека „трећа рука“. Изолованост ових мотива у контексту тадашњих извора, а онда и подударње с исказима које бележи Папенхајм, важан су аргумент у прилог веродостојности Принциповог чешког животописа.

том делу Грахова некад су становали српски хајдуци који су водили крваву борбу против својих угњетача Турака. Сељаци граховски створили су поезију која је прославила подвиге великог хајдука Старца Вујадина и његових синова, Милића и Грујице. И сад још Срби, и стари и млади, плачу кад чују граховске песме“ (Гађиновић 1956: 92). О значају средине у којој је Принцип одрастао, као и десетерачке културе, на сличан начин потом пише и Јевтић (1924).

29 И Јевђевић (1934: 42) бележи да се Принцип, након одбијања да га приме у добровољце, „смирио. У слободним часовима није више ексцедирао, него интензивно читао и писао, дуга неизмерна писма“. У самој аутобиографији на овом месту очигледно долази до сажимања 1912/13. године, када Принцип заправо борави на релацији Београд–Сарајево.

30 Принцип је по библиотекама провео и последње дане пред атентат: „Да би новац што дуже трајао, они су по цео дан седели у Просветиној библиотеци читајући књиге и тихо се разговарајући о намераваном послу“ (Ђокић 1929, уп. и Ковић 2014: 562). Пред атентат Принцип и сестри јавља да је добио место у Српској централној библиотеци (Вогіћевић 1954b: 219), а Папенхајм(у) истиче да је по доласку у Сарајево имао још месец дана да мирно чита и учи (Parrenheim 1919: 6).

31 О тумачењу овог места код Папенхајма в. Љубибратић 1959: 195, 198.

7. Преокрећ 1911. године

Оно што можда највише сведочи о аутентичности овог списка, односно о томе да је он, све и да није састављен Принциповом руком, заснован на његовом искуству и речима, јесте представљање радикалног преокрета који је у његовом животу наступио на прелазу из нижих у више гимназијске разреде, тј. 1911. године. Тај заокрет аутобиографија описује као прелазак са школске на слободну лектуру, пад у романтизам, поетско сањарење и откриће љубави, док је код Папенхајма одређен као „критична“ година заљубљивања, стицања идеала и напуштања „прозаичности“ школе:

Аутобиографија: „Од живахног детета, какав сам до тада био, под утицајем читања постајао сам **сентименталан** и одједном сам у четвртном разреду упао у романтични стил — био сам заљубљен. Резултат је био: апатија према „прозаичним“ школским књигама — напустио сам школу, читаву годину провео сам у поетским сањарењима, читао сам и сањао — мој бог је била љубав.“

Папенхајм: „Увек одличан ђак до петога разреда. Заљубих се. Почео је да схвата идеале, итд. Напустио школу у Сарајеву [...] Био је увек миран, **сентиментално** дете. Увек озбиљан, с књигама, са сликама, итд. [...] Означује годину 1911. као критичну. Сам је пошао у Београд, ником није о том говорио.“ (11).

Та критична тачка унутрашњег преображаја и еманципације, напуштања редовног школовања и самосталног емигрирања у Београд је тачно оно о чему Принцип *одбија* да говори на суђењу, с обзрложењем да су то – његове „личне ствари“.³²

8. „Прозаичносћ“

Најзад, постоји једна *реч*, мотив, стилема која повезује три документа која (тврде да) преносе аутентичне Принципове речи: запис с Бјелашнице (настао 1911, објављен 1920),³³ исповести које је забележио Папенхајм (настале 1916, објављене 1926) и чешки аутобиографски запис (настао 1916, објављен 1919). Реч-појам која функционише као текстуални симптом-конектор између њих јесте – „прозаично“, и то као атрибут школског миљеа, опониран унутрашњој тежњи субјекта, тј. романтичком, идеалистичком, авантуристичком импулсу. Мотив *прозаичносћи*, „гњаваже и досадности“ школске клупе и обичног живота уопште, у сва три документа позициониран је

32 „Овдје сам похађао пети разред два мјесеца, онда сам био болестан два мјесеца и ступио сам као приватиста. Нисам хтио овдје полагаати испита, него сам отишао у Београд. – Зашто? – То су моје личне ствари“ (Bogićević 1954a: 61).

33 Према Тришићу (1964: 85), први пут је објављен у сарајевском часопису *Српска ријеч* 17. 6. 1920; ми текст наводимо по верзији из *Жене данас* (1939).

у ону кризну 1911. годину, кад Принцип, како сам каже, стиче идеале, спознаје љубав, мења лектуру, пада у романтизам и напушта школу. То је, дакле, неуралгична реч на неуралгичном месту, симптом одлуке и лозинка преображаја.

Код Папенхајма и у чешком животопису та маркирана реч појављује се дословно, и она – као и погрешна датумска шифра Принциповог рођења, речи „етапа“, „сентиментално“ и „белетристика“ – функционише као непосредна материјална копча између њих. У запису с Бјелашнице – тексту који *настаје* у кризној години о којој друга два документа *јоворе* – школска прозаичност такође заузима важно, иницијално место, а описана је појмовима „гњаваже и досадности“. Та *прозаичност* је сва три пута аспект дисциплинарне *школске досаде*, којој парирају песничко и филозофско расположење, сентименталност, романтика, сањарење, читање и – путовање:

Аутобиографија: „и одједном сам у четвртом разреду упао у романтични стил — — био сам заљубљен. Резултат је био: апатија према „**прозаичним**“ **школским књигама** — напустио сам школу, читаву годину провео сам у поетским сањарењима, читао сам и сањао — — мој бог је била љубав.“

Папенхајм: „(Шта мислите?) Једном у филозофском расположењу, други пут у песничком, па опет сасвим **прозаички** [...] Пола гимназије са одликом (свршио), за вишу гимназију мислио је да су то **школске прозаичне ствари**, да нису много вредне и да узимају доста времена.“ (14–15).

Запис с Бјелашнице: „Прохујаше **дани гњаваже и досадности** за прљавом, искриваном **школском клупом** – настадоше – ’ферије’. – Веселе прође послје тродневног боравка код куће, одлучисмо да прекинемо ове вруће и **досадне** дане – путовањем гдје – хајдемо на Бјелашницу и даље; смишљено – учињено!“ (Принцип 1939: 8).

Упркос уоченим књижевним квалитетима, лирски запис који је Принцип оставио у Метеоролошкој станици на Бјелашници током летњег распуста 1911. никад заправо није био истински анализиран. А у том запису није само сачувана већ и изврсно имагинативно уобличена тачно она тачка духовног и животног преокрета о којој Принцип упорно говори у оба терезинска документа. Тај лирски запис, за разлику од политичке репортаже из Хаџића или лаконских формулација из преписке, суочава нас с Принциповим унутрашњим светом и афективитетом, па и особеностима његове стилско-језичке експресије. То је младић истовремено крајње сензибилан и самосвестан, ироничан и романтичан, који себе у дивљем ноћном пејзажу види као „сина чаробног и сањивог истока“, градећи свој текст кроз игру готско-романтички (д)оживљене природе и одјека европске лектуре. Преосетљив и начитан, изолован (у) својим маштовитим пројекцијама и онда кад је окружен пријатељима, Принцип овим текстом сведочи да корене његовог

уметничког сензибилитета – чија би формула могла бити управо то *декстиво од (филистарске, дисциплинарне) йрозаичности* – треба тражити у романтичко-авангардној традицији.³⁴ Као и поводом спреге *естетске* и *еџичке* вредности лектире, појам „прозаичког“ шифра је једног ширег по-етичког опредељења, карактеристичног за цео младобосански нараштај.³⁵

Принципову чешку аутобиографију и запис с Бјелашнице повезују и два особена интерпункцијска/типографска манира. У оба текста, претпостављено *исџисана* Принциповом руком, одређене речи стављене су под *наводнике*: у аутобиографији речи „прозаично“, „народне песме“, у запису с Бјелашнице „ферије“ и „Еолова харфа“, очигледно с одређеним системом, тј. онда кад се оне доживљавају као књижевни термини (Еолова харфа, народне песме), или допиру из страног, немачког језика (ферије, прозаично). Поред тога, оба текста обележена су једном неуобичајеном орто-типографском праксом: *црџама* („–“) као средством ритмизације и синтаксичког пунктуирања исказа. Можда и више него било који лексичко-семантички знак, тај неми *сџил џисања* обећава заједничко субјекатско извориште оба текстуална записа.

Уместо закључка: траг Другог

Као позно животно сведочанство, али једно од најраније објављених, а потом симптоматично брзо заборављених, Принципова чешка аутобиографија у својој парадоксалној темпоралности поставља посебне аналитичке задатке. То је један од ретких текстова који се приписују Принципу и поводом којег, како то упоредна анализа показује, постоји ако не пуна потврда а онда свакако солидна основа за такву атрибуцију. Садржаји које доноси, перспектива из које су наративизовани, као и низ текстуалних поклапања, упућују на блиску везу између Принципове аутобиографије и жанровски сродног сведочанства које је обезбедио психијатар Мартин Папенхајм. Чињеница да су оба списа и настала и први пут пре-

34 О авантуристичком коду као општијој генерацијској склоности уп. „Пустоловине и путовања, језовите приче, криминални и детективски романи били су једно вријеме права зараза“ (Љубибратић 1959: 35).

35 О одређујућем квалитету тог егзистенцијалног и литерарног бекства од прозаичности сведочи и песма коју је Принцип наводно угравирао на посуди за храну у сарајевском затвору, постхумно објављена у листу *Звоно* под насловом „Умирање“. Мимо њене *џолиџичке* теме, а заправо од пресудне важности за особен тип политичности који се у Младој Босни артикулисао, та затворска песма почиње истим мотивом који стоји и на челу записа с Бјелашнице и потом кружи по Принциповим исповедним текстовима: савладавање *ептџи*, монотоније и прозаичности, овог пута опредмеђених и у самој кружно-таутолошкој структури стиха и стофа: „Громо се време вуче / И ничег новог нема, / Данас све к’о и јуче / Сутра се исто спрема. / [...] Сваки дан исти живот / Погажен, згњечен и стрт. / Ја нијесам идиот – Па то је за мене смрт“ (Trišić 1964: 74–75).

дата јавности у сродно време (прва половина 1916, средина 1919) и у сродним контекстима (социјалистички листови у Бечу и Прагу) додатно оснажује везу између њих.

Поред описаних сличности, не треба заборавити и на подједнако важне разлике између ова два сведочанства. Одређени елементи чешког животописа не појављују се код Папенхајма: детињство као „златно доба“, позитивно естетско и етичко вредновање народне поезије, нови нагласци у опису сентименталног заокрета 1911. године и трауматских ефеката одбијања пријема у добровољце, финансијске тешкоће током боравка у Београду, или завршни редови у којима Принцип исписује омаж *пријателству* и изјављује да је био задовољан свиме што му је живот пружио.

На основу овог текста можемо почети да другачије читамо и Папенхајмов документ, посебно његову унутрашњу распоућеност на два плана – идејни и политичко-организациони, везан за атентат, који је објављен у *Arbeiter Zeitung*-у, и онај други, психолошки, интимни, који је ближи овом, синхроно публикованом, аутобиографском документу.³⁶ Да ли је животопис који је Хвојка објавио настао на основу неког предлошка везаног за Папенхајмове разговоре с Принципом? Да ли је неко од младобосанаца могао имати удела у његовом приређивању? Одговор на ово и многа друга питања за сада немамо, али мрежа подударности између два документа сугерише неку врсту њихове позадинске повезаности и један рукавац даљих истраживања свакако би се могао кретати у том смеру. Уосталом, можда није без значаја чињеница да нас је, у конкретной истраживачкој процедури, до Принципове чешке аутобиографије и довео упит везан за Мартина Папенхајма.

То што у чешком документу пише могао је у то време знати само Принцип, или можда неко из његовог најужег окружења. Претходни извори нису садржали податке и нијансе које уноси чешки животопис, а каснији извори ће их, и не знајући за овај документ, или га игноришући, издашно потврдити. Најбитнијим се чини то да их потврђују извори за које се не сумња да преносе Принципове аутентичне речи, какви су запис с Бјелашнице, стенограм са сарајевског суђења и разговори с Папенхајмом. У сваком случају, од три могуће претпоставке – да је реч о потпуном фалсификату, о потпуно аутентичном извору, или о делимично редигованом тексту на основу аутентичног предлошка – можда је највероватнија ова последња. Али само можда. Једино што можемо са сигурношћу да кажемо поводом овог, а и толиких других докумената, јесте да не знамо, али да, проучавајући их, можемо много тога *сазнавати*. И то не само о *Принципу (и)о себи* него и о *Принципу (и)о нама*, па и капацитетима да се као култура са историјом суочавамо као са стално одгајајућим, утварним и лутајућим *шрајом Друјој*.

36 О томе в. радове П. Јевремовића (2019, 2020), као и прилог Г. Вулевић за зборник *Први светски рат и словенске књижевности* (у припреми).

ИЗВОРИ

- Pappenheim, Martin. „Princip über sein Attentat“. *Arbeiter-Zeitung*, XXXI, 229 (Donnerstag 21. August 1919): 5–6. Dostupno u bazi: ANNO – AustriaN Newspapers Online. Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften online.
- [Princip, Gavrilo, Martin Papenhajm]. „Gavrilo Princip o sebi i o uzrocima atentata. Jedan prilog istoriji Sarajevskog atentata“. *Novosti*, 175 (nedjelja, 27. lipnja 1926): 3–4.
- [Принцип, Гаврило, Мартин Папенхајм]. „Принцип о себи. Један прилог историји Сарајевског атентата“. *Полиџика*, XXII, 6527 (понедељак, 28. јун 1926): 1–2.
- [Принцип, Гаврило, Мартин Папенхајм]. *Принцип о себи. Два манускрипта Гаврила Принципа. Стенографске белешке доцента Дра Мартина Папенхајма о честим разговорима са Гаврилом Принципом у времену од фебруара до јуна 1916. О ушњицају његова живописа, о аутентичности и о његовим политичким и социјалним идејама. Са предговором и коментаром Р. П.* Загреб: Југословенска штампа, 1926.
- [Princip, Gavrilo, Martin Pappenheim]. *Gavrilo Princip's Bekenntnisse: zwei Manuskripte Princip's; Aufzeichnungen seines Gefängnispsychiaters Dr. Pappenheim aus Gesprächen von Feber bis Juni 1916 über das Attentat, Princip's Leben und seine politischen und sozialen Anschauungen; mit Einführung und Kommentar von R. P.* Wien: Lechner, 1926.
- Princip, Gavrilo. „Vlastní životopis Gavro Principa“. *Mladé proudy*, roč. 14, č. 19 (30) (10. 7. 1919): 3.
- Принцип, Гаврило. „Лични животопис Гавре Принципа“, прев. Александра Корда Петровић. У: Андоновска, Биљана, Петар Јевремовић, „И тај добри момак је писао: чешка (ауто)биографија Гаврила Принципа“. *Књижевна историја*, LI, 169 (2019): 249–250.

АРХИВСКА ГРАЂА

- Архив Боривоја Јевтића. Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије, Р 638/Ia/1, 1949/1950.

ЛИТЕРАТУРА

- Anonim-1. „Dozvuky sarajevského atentátu“. *Národní politika*, 37, 230 (21. 8. 1919): 1.
- Anonim-2. „Princip o příčinách atentátu sarajevského“. *Lidové noviny*, 27, 231 (21. 8. 1919): 3.
- Anonim-3. „Umro sarajevski atentator Trifko Grabež“. *Hrvatski list*, 559 (22. siječanj 1917): 2. http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?v=1&t=1&C=85&godina=1917&broj=000021&stranica=002&u=gavrilo*princip
- Андоновска, Биљана, и Петар Јевремовић. „И тај добри момак је писао: чешка (ауто)биографија Гаврила Принципа“. *Књижевна историја*, LI, 169 (2019): 225–254.

- Armstrong, Hamilton Fish. „Confessions of the Assassin Whose Deed Led to the World War“. *Current History*, XXVI, 5 (august 1927): 669–701, 669–706.
- Bartulović, Niko. *Od revolucionarne omladine do ORJUNE: istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*. Split: Direktorijum Orujne, 1925.
- Билбија, Владета. „Командант Младе Босне“ (1940). *Сјоменица Млаге Босне 1914–2014. Књ. 1*. Прир. Војислав Максимовић. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“; Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2014. 104–109.
- Blackburn, Bonnie, and Leofranc Holford-Strevens. *The Oxford Companion to the Year: An Exploration of Calendar Customs and Time-Reckoning*. Oxford University Press, USA, 1999.
- Bogićević, Vojislav (prir.). *Sarajevski atentat: izvorne stenografske bilješke sa Glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914 g.* Kritička obrada, uvod i redakcija Vojislav Bogićević. Sarajevo: Državni arhiv NR BiH, 1954a.
- Bogićević, Vojislav (prir.). *Mlada Bosna: pisma i prilozi*. Sarajevo: Svjetlost, 1954b.
- Bogićević, Vojislav (prir.) *Sarajevski atentat 28. VI 1914: pisma i saopštenja*. Sarajevo: Svjetlost, 1965.
- Вулевић, Гордана. „Критички осврт на белешке Мартина Папенхајма о његовим разговорима са Гаврилом Принципом“ [2020], прилог за зборник *Први свейски рай и словенске књижевности* (Институт за књижевност и уметност, у припреми).
- Гађиновић, Владимир. „Сарајевски атентат“ [1915]. *Ојлеги и њисма*. Сарајево: Свјетлост, 1956. 80–96.
- Gligoriјевић, Branislav. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970.
- Dedijer, Vladimir. *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta, 1966.
- Dragović, Drago I., i Ivan R. Dragović. *Kalendar kroz istoriju*. Beograd: autori, 2001. Knjiga dostupna na: <http://static.astronomija.org.rs/knjige/kalendar/kalendar.htm>
- Ђокић, Срђа. „Последња зарада Гаврила Принципа“. *Време* (28. јун 1929): 3.
- Zaufarek, Sabine. „Martin Pappenheim“. *psyalpha: Wissensplattform für Psychoanalyse*. <https://www.psyalpha.net/biografien/martin-pappenheim/martin-pappenheim-chronologie>
- Jevđević, Dobroslav. *Sarajevski atentatori*. Zagreb: Binoza, 1934.
- Jevremović, Petar. „Sigmund Freud and Martin Pappenheim“. *History of Psychiatry*, 31, 1 (2020): 83–92.
- Jevremović, Petar. „Sigmund Frojd između princa i arhangela“. *Hermenutički triptih*. Beograd: Gramatik, 2019. 79–102.
- [Јевтић, Боривоје]. Ј. „Гаврило Принцип“. *Словенски јуї*, I, 4 (10. 12. 1918): 1–2.
- [Јевтић, Боривоје]. Ј. Б. „Последње виђење“. *Словенски јуї*, II, 27–28 (4. и 6. 2. 1919): 1–2, 1–2.
- Јевтић, Боривоје. *Сарајевски аџенџај: сећања и уџисци*. Сарајево: П. Н. Гаковић, 1924.

- Јевтић, Б. „Умирање у мраку и самоћи Гаврила Принципа у Терезину“. *Полиџика* (28. јун 1936): 6.
- Јевтић, Боривоје. *Одећана земља [Принцип]*. *Драмски ѿриџиџихон (ѿролоѿ и 11 слика)*. Сарајево: Босанска пошта, 1937.
- Карановић, Милан. „О пореклу породице Принцип“ [1929]. *Сѿоменица Млаге Босне 1914–2014. Књ. 2*. Прир. Војислав Максимовић. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“; Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2014. 350–351.
- Ковић, Милош (прир.). *Гаврило Принцип: документи и сећања*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014.
- Кранјчевић, Ivan. *Uspomene jednog učesnika u Sarajevskom atentatu*. Sarajevo: Svjetlost, 1964.
- Љубибратић, Драго. *Гаврило Принцип*. Београд: Нолит, 1959.
- Љубибратић, Драго. *Владимир Гађиновић*. Београд: Нолит, 1961.
- Ljubibratić, Drago. *Mlada Bosna i sarajevski atentat*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1964.
- Лебедев, Владимир. „Рођење Гаврила Принципа 13. јула 1894“. *Полиџика* (28. 9. 1936): 8
- Љушић, Радош. *Принцип Гаврило (1895–1918): оѿлед о националном хероју*. Београд: Новости, 2014.
- Марковић, Слободан Г. „Виђења Сарајевског атентата у англо-америчкој и српској јавности“. *Hereticus*, 1–2 (2015): 13–62.
- Маслеша, Веселин. *Млада Босна*. Сарајево: Државно издавачко предузеће Босне и Херцеговине, 1945.
- Нови, Карел. *Аѿенѿаѿи*. Прев. Смиљана Кршић. Сарајево: Народна просвјета, 1954.
- Палавистра, Предраг. *Књижевност Млаге Босне* [1965]. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1994.
- Papenheim, Martin, und Carl Grosz. *Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters*. Berlin: Julius Springer, 1914.
- Papenheim, Else. *Hölderlin, Feuchtersleben, Freud: Beiträge zur Geschichte der Psychoanalyse, der Psychiatrie und Neurologie*. Herausgegeben und eingeleitet von Bernhard Handlbauer; Übersetzungen von Wilfried Prantner, Else Papenheim und Stephen Frishauf. Graz, Wien: Nausner & Nausner, 2004.
- Парежанин, Ратко. *Млада Босна и Први свеѿски раѿи*. Минхен: Искра, 1974.
- Parežanin, Ratko. *Die Attentäter: das Junge Bosnien im Freiheitskampf*. Aus dem Serbokroatischen von Sigrid Griwer. München: L. Jevtić, 1976.
- Поповић, Цветко Ђ. *Око Сарајевског атентата: критиѿки осврти и напомене*. Сарајево: Svjetlost, 1969.
- Поповић, Цветко Ђ. *Сарајевски Видовдан 1914: доживљаји и сећања*. Београд: Просвета, 1969.
- Принцип, Гаврило. „На Бјелашници“. *Жена данас* 24 (август–септембар 1939): 8.
- R. R. „Autour d’une tragédie“. *Le Temps* (8. 4. 1928): 1.

- Тошовић, Бранко и др. *Одјеци: евројска шtamпa о Сарајевском айен-шайшу и Јулској кризи: кaшaлoи изложбе*. Бања Лука: Народна и уни-верзитетска библиотека Републике Српске, 2015.
- Trišić, Nikola Đ. „Pisanje austro-njemačke štampe poslije atentata“. *7 dana* (24. jun 1954): b. p.
- Trišić, Nikola. *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*. Dopune (1954–1964) Branko Čulić, redaktor Todor Kruševac. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1964.
- Pharos [alias Anton Puntigam]. *Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo*. Berlin: Decker's Verlag, 1918.
- Hautmann, Hans. „Princip in Theresienstadt“. *Alfred Klahr Gesellschaft Mitteilungen*, 20, 3 (September 2013): 1–9.
- Chvojka, Jan Vlast. „Gavrilo Princip“. *Probuzení*, roč. 1, č. 3 (17. 10. 1919): 2–4.

Biljana Andonovska

“Those are My Personal Things”: The Czech (Auto)Biography
of Gavrilo Princip in the Context of Related Sources

Summary

Building on the previous research, where we edited the text of the Czech (auto) biography of Gavrilo Princip and reconstructed the context of its origin and publication in Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Andonovska, Jevremović 2019), in this paper, we are dealing with a comparative critical analysis of this document and early postwar writings about Princip. Special attention is given to the comparison with the stenographically recorded conversations that the Viennese neurologist and psychiatrist Dr. Martin Pappenheim had with G. Princip in 1916 in Theresienstadt, which were not published in their entirety until 1926.

The Czech autobiography and Pappenheim's document form a kind of diptych and correspond in several genetic aspects. They were written in German in the same place and at almost the same time, in the first half of 1916 in Terezin, and their first presentation to the public was synchronized: in the middle of the summer of 1919, in the socialist media in Prague and Vienna. This is followed by a series of specific textual similarities, including highly singular ones, such as errors and omissions. Above all, these two texts were published in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes under almost identical titles: Pappenheim's document in 1926, entitled *Princip on Himself*, and the first translations of Princip's Czech autobiography in 1919 as *Gavrilo Princip on Himself*. With all these coincidences – time, place, language, genre, title – it is obvious that the enigma of the origin of Princip's autobiography can best be understood through a comparative analysis with Pappenheim's document.

Keywords: Gavrilo Princip, Martin Pappenheim, Terezin, Sarajevo Assassination, psychoanalysis, World War I, Young Bosnia, autobiography

Примљен: 1. 9. 2019.

Прихваћен за објављивање: 1. 2. 2020.